

İskerletzade Aleksandros Mavrokordatos'un *Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis sive De Motu et Usu Pulmonum* (1664) Başlıklı Tezinin Çevirileri

Osmanlı tıbbının 'miltası' niteliğindeki aşamalarından biri Aleksandros Mavrokordatos'un¹ Padova'da tıp eğitimi aldıktan sonra, 1664'te *Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis sive De Motu et Usu Pulmonum* (Kan Dolaşımının Basma Organı yani Akciğerin Yapı ve İşlevi) başlıklı tezini yayımlamasıdır.² İskerletzade İskender Bey adıyla da tanınan Aleksandros Mavrokordatos, Sultan II. Mustafa ile Sultan III. Ahmet dönemlerinde divan-ı hümayun tercümanı ve 'Mahrem-i esrar'³ olmuştur. Dr. Mavrokordatos'un Saraya tabip olarak da hizmete verdiği,⁴ ayrıca Köprülü Fazıl Ahmet Paşa'nın özel hekimi olduğu bilinmektedir.⁵

Dr. Mavrokordatos'un tezinin bilimsel düşünce tarihimizdeki yeri incelenmemiş;⁶ Adnan Adıvar'ın onun için 'Hekim olarak Türkler arasında hiçbir şöhrete erişememiş, hatta meslektaşları üzerinde hiçbir ilmi etki yapamamıştır. Bu ciheti, onun zamanında yazılan eserlerde yeni kan dolaşımı

¹ Dr. Aleksandros Mavrokordatos (İstanbul, 7.11.1641 - İstanbul, 23.12.1709). Batı dillerinde adı Alessandro, Alexandro, Aleksandr/Alexandre/Alexander; soyadı Mavrocordat, Maurocordatos, Maurocordato, Mavrocordato, Mavrogordato olarak yazılmıştır. Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος'un Türkçe yazılışı **Aleksandros Mavrokordatos** olmalıdır. Yine, adının torunu 'Prens' Aleksandros Mavrokordatos (1791-1865) ile karıştırılmaması için, ünvanıyla Dr. Aleksandros Mavrokordatos yazılması uygundur. Skarlatos 'İskerlet' baba adıdır.

² *Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis sive De Motu et Usu Pulmonum, dissertatio philosophico-medica auctore Alexandro Maurcordato Constantinopolitano* [Philosophiæ et Medicinæ Doctore], Bononiæ, ex Typographiâ Ferroniana 1664, [16] 137, 3 s. 8°. <http://access.bl.uk/item/viewer/ark:/81055/vdc/100037214893.0x000001#ark:/81055/vdc/100037215026.0x000008>, Basma: basınç, basınç üretmek, krş. emme basma. Hipokrat fizyolojisinde beyin de hıtlar için bir 'pnömatik organ'dır.

³ Mahrem-i esrar, Mahrem-i esrar-ı devlet (Exaporrite / eksaporit, εξ απορρήτων / eksaporiton), devlet sırlarına sahip kişiye verilen bir ünvanıdır, bkz. Jacques Bouchard, "L'Exaporrite Alexandre Mavrocordato محرم اسرار [Mahrem-i esrar]", *O Epavistijç* (Atina), 27, 2009: 249-252. Modern bir karşılık olarak 'staatlicher Geheimrat' terimi önerilmiştir.

⁴ J. J. Mangeti, *Medicinæ doctoris, et serenissimi ac potentissimi regis Prussiæ archiatri, Bibliotheca scriptorum medicorum, veterum et recentiorum...* Genevæ, Sumptibus Perachon & Cramer, 1731, T. secundus, pars prima, s. 280, 'Maurocordatus, Alexander': 'Ergò profectus Bononiam, intra brevem paucorum dierum periodum, quam hic diu sibi comparaverat, laurum retulit; rediitque Byzantium, ubi feliciter adeò Medicinam fecit, atque interim addiscendis exoticis linguis idoneam ad quelibet mentem addixit, ut Medicus Turcarum Imperatoris, vivò Panhagite designatus, hóc mortuò, ad supremam, que in aulâ Turcica, una Christianis patet, summi Othomanicæ Majestatis interpretis dignitatem fuerit adsumtus.'

⁵ A.A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, [3. bs.], İstanbul, Remzi Kitabevi yay., 1970, s. 118-119, dn. 2.

⁶ Bkz. E. İhsanoğlu, *Osmanlı Bilim Mirası*, 2 c., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017, vb. Benzer bir durum, Vahan Efendi'nin Ermenice kimya kitabı için söz konusudur, bkz. Ş. Etker, "Vahan Efendi (H.S. Vahanyan) ve Kimya Biliminin Temel İlkeleri / Isgızpunk Kimiagan Kidutyanyan, İstanbul, 1853," *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, c. XIII (2), 2012, s. 41-64.

teorisine dair bir tek söze bile rast gelememekle, pekala anlayabiliriz' yargısı yinelenegelmıştır.⁷ Dikkatlerden kaçan bir nokta Adivar'ın, aynı yerde İbrahim Müteferrika'yı Aleksandros Mavrokordato'yu tanımadığı için eleştirmesidir: 'İşte bu devrede [XVII. Yüzyıl ve XVIII. Yüzyılın başı] başlayıp artık yeni yeni ilerlemelerle sürüp giden bu yeni ilimden... Türkiye'nin pek haberi olmamıştır. Yalnız İbrahim Müteferrika, Kopernik, Galile ve Descartes'ın adlarını *Cihannüma*'ya ilave ettiği eklerde bir-iki satırla vermiş, fakat *memleketimizde yetişen Alexander Mavrocordato'nun, Harvey'in kan dolaşımı gibi önemli bir buluşu üzerine Latince tezinden Türkiye'de bahsetmeye bile lüzum görmemiştir*'.⁸

İstanbul'daki Patrikhane Okuluna (Fener Rum Erkek Lisesi) 1665'te başöğretmen olarak atanan Aleksandros Mavrokordatos 'neo-Aristotelesci' görüşleriyle Rum Ortodoks toplumunu etkilemiş olmalıdır.⁹ Buna karşılık, İstanbul'da yayımlanan Yunanca tıp kitaplarında da Mavrokordatos'un tezlerine değinilmemiştir. Öğrencisi Dimitri Kantemir(oğlu), Dr. Mavrokordatos'un İstanbul'da iyi tanınmış bir tabip olduğuna tanıklık eder:¹⁰ [Aleksandros Mavrokordatos] '*İstanbul'a döner dönmez Patrikhanenin okulunda fizik ve felsefe kürsülerinde profesör olarak tayin edilir. Buna karşın, profesörlükten sağladığı gelir az olduğundan, Türkler arasında tıp bilimini uygulamaya başlar. Bu çalışmaları sayesinde kısa bir zamanda o kadar çok tanınır ki, soyluların çoğu dermansızlıklarını bunun yardımıyla giderebiliyorlardı*'.¹¹ Kantemiroğlu'nun *Edvâr*'ında 'teşrih-i ilm-i tıb' terimlerini kullanması da Dr. Mavrokordatos'un öğrencilerine tıbbi bilgiler verdiğinin bir kanıtı sayılabilir.¹²

Dr. Aleksandros Mavrokordatos'un İstanbul'da hasta bakımıyla yetinmeyip yeni teorik görüşler ileri sürmüş olabileceğini de düşünüyoruz.

⁷ A. A. Adivar, *a.g.e.*, s. 118-119, bkz. F.N. Uzluk, "Diplomat bir tabip [Aleksandros Mavrokordatos]," *Ankara Üniv. Tıp Fak. Mecm.*, c. 19, sayı 4, 1966, s. 1013-1025 [s. 1018-1025, Pierre Valéry-Radot, "Dr. Alexandre Maurocordato," çev. F.N. Uzluk, *La Presse médicale*, vol. 68, no. 89, 31 déc. 1960, s. 2349-2351 (resim)]; *Feridun Nafiz Uzluk Toplu Makaleler*, yay.haz. A. Aciduman, B. Arda, A. Altıntaş, I. c. - II. kitap, Ankara, Türk Tarih Kurumu yay., 2017, s. 1014-1028]: 'Prof.Dr. Adnan Adivar'ın da söylediği gibi, geniş bilgisine, doğu, batı dillerini rahatça konuşmasına rağmen tıbbımıza hiç bir hizmeti olmamıştır.' Ayrıca bkz., Gül Russell, "Physicians at the Ottoman court," *Medical History*, vol. 34(3), July 1990, p. 259, cf. 94, Adivar, *a.g.e.*, [Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, 1970], s. 118-19.

⁸ A. A. Adivar, *a.g.e.*, [Osmanlı Türklerinde İlim, İstanbul, 1970], s. 162.

⁹ Neoklis Sarris, "The significance of sagacity "phronesis" in Alexander Mavrocordatos' thought," *Balkan Ülkelerinde Felsefe ve Bugünkü Dünyaya Yapabileceği Katkıları, Birinci Balkan Ülkeleri Felsefe Semineri, 17-19 Nisan 1980, Hacettepe Üniversitesi Ankara*, yay.haz. İ. Kuçuradi, Ankara, Türkiye Felsefe Kurumu yay., 1982, s. 95-99.

¹⁰ Cem Behar, *Kan Dolaşımı, Ameliyat ve Musiki Makamları: Kantemiroğlu (1673-1723) ve Edvâr'ının Sıra Dışı Müzikal Serüveni*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 30-36.

¹¹ Dimitri Kantemir, *Osmanlı İmparatorluğunun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, çev. Ö. Çobanoğlu, Ankara, Kültür Bakanlığı yay., (1. bs.) 1980, c. III, s. 418.

¹² Cem Behar, *a.g.e.*, s. 35-36 (Tıpkıbasım s. 311/24).

Aktarıldığına göre, ‘*Türkler, Mavrokordatos’u eseri [tezi] nedeniyle “büyücü” olarak nitelendirdikleri için, kendisi bu eseri ile ilgili Yunanca ve Türkçe olarak bir özet hazırlamak zorunda kal[mıştır]*’.¹³

Adnan Adıvar, Aleksandros Mavrokordatos’un tezinde Harvey’in kan dolaşımı konusundaki görüşlerini tartıştığını belirtir, fakat ‘Akciğerin kalbe solunum sağlayan değil, ince gözeleriyle kan dolaşımının (basma) gücünü oluşturan organ’¹⁴ olduğu savından söz etmemektedir. Yazılarında Adıvar’ın Mavrokordatos’un Biblioth que nationale (de France, Paris)’de gördüğü tezin tümünü inceleyip anladığı sonucunu çıkarmak g c t r.¹⁵ Yine, Adıvar’ın Türkiye’ye döndükten sonra, *Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis sive De Motu et Usu Pulmonum*’u İstanbul kitaplıklarında aradığını da sanmıyoruz.

Adnan Adıvar, 17. yüzyılda Türk tabiplerinin modern anatomi ve fizyolojiye ilgi göstermedikleri için Mavrokordatos’un görüşlerine değer vermediklerini de vurgular.¹⁶ Aleksandros Mavrokordatos’un kan dolaşımıyla ilgili görüşleri doğrulanmadığı için yaygınlaşmamıştır.¹⁷ Buna karşılık, aynı dönemde, Latince kitaplarda özellikle hastalık, sağlık ve sağaltım başlıkları altında toplanan, ağırlıklı olarak pratiğe ilişkin bilginin Osmanlı tıp literatürüne kazandırıldığı görülmektedir.¹⁸

¹³ T. Ath. Gritsopoulos (Γριτσποπούλου), *Πατριαρχική Μεγάλη του Γένους Σχολή*, [Rum Ortodoks Patrikhanesi Lisesi], Atina, 1966, vol. I, 232. Bu bölümün çevirisi için sayın Prof.Dr. İrini Dimitriyadis’e teşekkür ederim. Sözü edilen yayın henüz bulunamamıştır ?

¹⁴ ‘*Pulmonum non flabella cordis, sed ληνόν torcular esse circulando sanguini dictatum.*’ A. Mavrokordatos, *Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis...* (1. bs., Bolonya, 1664), s. 22. Flabellum: solungaç anlamında kullanılır.

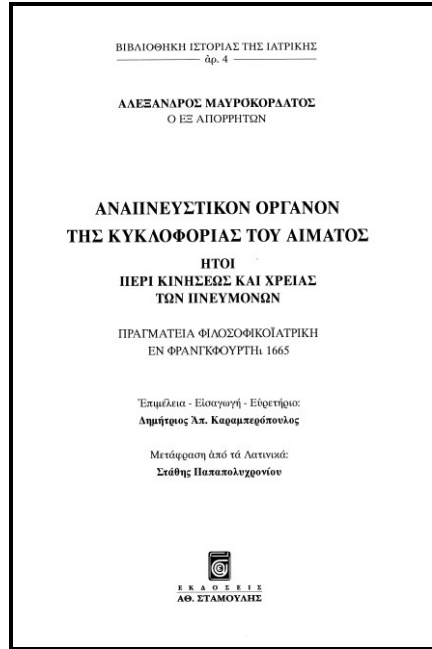
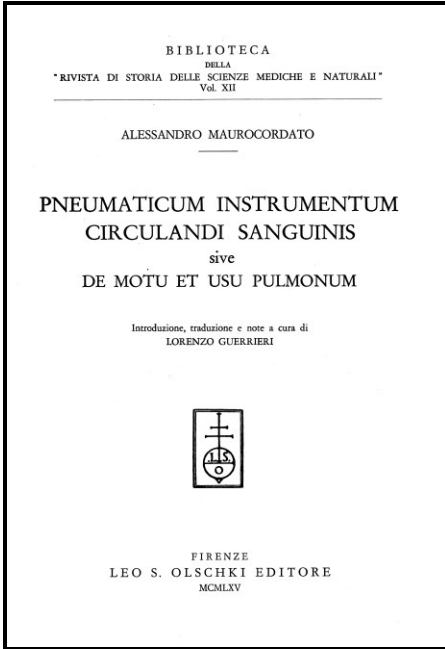
¹⁵ Adnan Adıvar incelediğı kitabın künyesini BNF 3629 ve Bibl.Nat. STb 3629 olarak vermektedir. Bugün aynı kitap FRBNF 30913634 numarada gösterilmektedir. Adıvar, kitabın başlığını *Pneumaticum* yerine ‘Pneumation’ yazmış; basım yeri olan Bononi  (Bolonya)’yı ‘Bologne’ olarak Fransızca vermiştir. Adıvar’ın, Mavrokordatos’un çalışmasını ‘Harvey’in buluşu üzerine yapılmış’ sayması da uygun bir genelleme değildir,  nk  karşıt denilebilecek bir tezi (‘hypothesis’) vardır.

¹⁶ Adıvar, kitabının ilk (Fransızca) baskısında, d nemin Türk tabiplerinin modern anatomi ve fizyolojiye ilgi g stermedikleri için Mavrokordatos’un g r şlerine değer vermediklerini vurgular: ‘[Alexandre Mavrocordato] n’était guère connu ni estimé comme un médecin capable par ses confrères turcs et il n’a exercé aucune influence sur la science médicale de la Turquie. C’est ailleurs bien compréhensive puisque les médecins turcs de son temps ne se souciaient guère de l’anatomie ni de physiologie moderne,’ Abdulhak Adnan [Adıvar], *La science chez les turcs ottomans*, Paris, G.-P. Maisonneuve, 1939, s. 100.

¹⁷ Harvey’in genel kan dolaşımıyla ilgili buluşunun Türkiye’de 140 yıl sonra  ğrenildiğı araştırılmamış bir başka s ylemdir, bkz. E. M. Atabek, ‘‘Hollandalı hekim H . Boerhaave’nin ‘‘Aphorisma’’larının Türk tıp tarihindeki yeri,’’ *Tıp Tarihi Araştırmaları*, sayı 1, 1986, s. 25-44; A. Aciduman, B. Arda, ‘‘18. yüzyılda tıp çevirilerine bir  rnek: Hekimbaşı Abdülaziz Efendinin *Kıtaat-i Nek ve f  Tercemet-i Kelimat-i Boerhave*’si,’’ 7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi. *Türk ve Dünya Kültüründe İstanbul, Ankara, 5 - 10 Ekim 2009, Bildiriler*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi yay., 2011, c. II, s. 483-500.

¹⁸ Bkz. Natalia Bachour, *Oswaldus Crollius und Daniel Sennert im fr hneuzeitlichen Istanbul – Studien zur Rezeption des Paracelsismus im Werk des osmanischen Artzes Salih b. Nasrullah ibn Sallum al-Halabi*,

Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis sive De Motu et Usu Pulmonum, 1664'te Bolonya'da, 1665'te Frankfurt'ta, 1682'de Leipzig'de yayımlandıktan sonra, 1870'de yine Leipzig'de ekler içeren yeni bir basımı yapılmıştır.¹⁹ Burada Türkiye tıp tarihi içinde ayrıcalıklı bir konumu olan Aleksandros Mavrokordatos'un tezinin İtalyanca ve Yunancaya yapılan iki çevirisi kısaca tanıtılacaktır.

I. ÇEVİRİ

Alessandro Maurocordato, **PNEUMATICUM INSTRUMENTUM CIRCULANDI SANGUINIS SIVE DE MOTU ET USU PULMONUM** [1665], introduzione, traduzione e note e cura di Lorenzo Guerrieri, Floransa, Leo S. Olschki Ed., 1965, Biblioteca della 'Rivista di Storia delle Scienze

Freiburg: Centaurus-Vlg., 2012, s. 375. Bu yazarların başında Daniel Sennert(us), Oswaldus Crollius, Johann Jacob Wecker gelmektedir.

¹⁹ Bu eklerden biri 4 numaralı dipnotta gösterilen kaynaktan alınan biyografisidir, *Pneumaticum Circulandi Sanguinis Instrumentum, sive De Motu et Usu Pulmonum... authore Alexandro Maurocordato, Constantinopolitano, Philosophiae et Medicinae Doctore*, reduci fecit M[arinos] P[apadoulos] Vretos, Lipsiae, F.A. Brockhaus, 1870, s. 119-121.

Medicine e Naturali,' vol. XII. (18x25 cm., 208 s.+ 4 pl. [Giriş 7-21 s. Latince metin 89 s., İtalyanca çeviri 89 s.]).²⁰

Aleksandros Mavrokordatos'un tezinin İtalyancaya çevirisi bir tıp tarihçisi olan Lorenzo Guerrieri tarafından kitabın Frankfurt (1665) baskısından yapılmıştır. Bu çeviriyle birlikte Mavrokordatos'un tezinin yayımından 300 yıl sonra beşinci basımı gerçekleştirilmiştir.

L. Guerrieri'ye göre Aleksandros Mavrokordatos'un akciğerlerin kan dolaşımındaki rolünü öne çıkaran varsayımı bir fantezidir (*fantasiosi ipotesi*). Buna karşılık, solunum işleviyle ilgili, daha sonra Lavoisier tarafından çözümlenecek olan önermelerde bulunmuştur. Yazar, Mavrokordatos'un diğer çalışmalarından söz ederken *Atlas Major* çevirisine katkıda bulunduğunu belirtmiştir.²¹

İtalyanca çeviri Önsözden (*Proœmium*) başlatılmış,²² Latince metin (çift sayılı sayfalarda) yanında İtalyanca çevirisi (tek sayılı sayfalarda) verilmiştir. Ancak, orijinal metnin sayfa numaraları verilmediği gibi, Latince (L) ve İtalyanca (İ) metinler paralel olarak yerleştirilmemiştir. Metin içindeki bazı Latince alıntılar – Latin dili Ortaçağ ve Rönesans tıp tarihi araştırmaları için bir 'olmazsa olmaz' bilinerek – İtalyancaya çevrilmemiş; kısaltmalarla okumayı kolaylaştıran bir çeviri (ve bir kaç dipnot) ile yetinilmiştir.

Mavrokordatos'un 17 başlıktan oluşan deneysel çalışmalarını anlattığı bölümlerde en sık kullandığı sözcük 'observavi/observavem' : gözlemledim olmuştur (Caput VI, vd.)²³. En az on deneyin canlı hayvanlar üzerinde (viviseksiyon) yapıldığı anlaşılmaktadır: '*...in sectione vivorum animalium nullo sensibili motu hepatis, ventriculi, &...moveri observamus.*' (Caput IX, s. 104).²⁴ Tezin ilginç bir bölümü Mavrokordatos'un balıklarda kan dolaşımı üzerindeki gözlem ve yorumlarıdır.²⁵ Mavrokordatos, balıklar üzerindeki araştırmalarını öğretmenlik yaptığı İstanbul'da sürdürmemesi için bir neden yoktur.

²⁰ *Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis :sive, De Motu, & Usu Pulmonum, Dissertatio Philosophico-medica Authore Alexandro Maurcordato*, Francofurti, Sumptibus Thomae Matthiae Götzii, 1665 [8], 181, [2] s., 12°. https://books.google.com.tr/books?id=8BZmAAAAcAAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false

²¹ S. 13, 'la traduzione in turco (col concorso di un gesuita francese di Scio) dell' *Atlante di Blaeuw* in 12 volumi.' Janszoon Blaeu, *Atlas Major seu Cosmographia Blaeuiana Qua Salum, Coelum Accuratissime Describuntur* (1662).

²² Önsözden önce, ithaf vb. içeren 5 sayfa, İtalyanca çeviriye alınmamıştır.

²³ Caput VI. *Motus Pulmonum Qualis è Vivorum Dissectione*.

²⁴ 'Canlı hayvan diseksiyonlarımızda karaciğer, mide vd. [organların] hareketini gözlemledik.' Başka yerde, '*Quapropter in dissectione vivi animalis observamus tempore inspirationis...*' (Caput XVI, s. 192): 'Böylece, yaşayan hayvan diseksiyonunda gözlediğimiz soluk alma sırasında...'

²⁵ Caput XII. *De Principio Effectivo Motus Sanguinis in Piscibus*.

Tezin Latince metni yeniden yayımlanırken bazı okuma ve yazım yanlışları yapılmıştır. Örneğin, Önsözde: [köşeli parantezle 1665 basımının sayfa numaraları verilmiştir]

s. 22 [1]

‘fæpius accepipissem’ doğrusu: sæpius accepissem

‘Medicæ’ orijinal metinde: Medicæque

Rationum examen longae est experientia ultimus fructus (Dionys.[ius] Long.[inus] de exc. dic. gen.)

s. 22 [2]

‘tenim’ doğrusu: Etenim

‘Novantores’ doğrusu: Novatores

‘...tueri infra hominem habeatur (Scaliger exer. 300 et caling. lat. c. 67)’

s. 23 [3]

‘... *alia negligentus scribat* (Gal.[enus] 2 de comp. med. per. Loca)’

s. 24 [4]

‘...id etiam verius est (Socr.[ates] apud Plat. in Phæd.)’

(parantez içindeki kaynaklar transkripsiyona ve İtalyanca çeviriye alınmamıştır.)

s.88 [L] ‘Verum enim verò sicut cor, dum constringitur, contrahitque latera ope lacertorum ad instar musculi’den sonra 7 satırlık dizgi hatası vardır.

Başlıkta hata: Caput I

‘QUO LAHEFACTANTUR...’ doğrusu: LABEFACTANTUR

Latince metin içinde geçen verilen Yunanca alıntılar İtalyanca çeviriye alınmamıştır. Burada da çok sayıda yazım hataları vardır: özellikle pi (π) ve phi/fi (φ) harflerinin omega (ω) olarak yanlış okunduğu görülmektedir, örneğin:

ή τώνλόγων χρίσις πολλής έςτι πέρας τελευταίον έ **ωιγέννημα**

Doğrusu: ή τών λόγων χρίσις πολλής έςτι πέρας τελευταίον **έπιγέννημα**²⁶

Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis’in İtalyanca çevirisi Latince metinle birlikte okunurken, tezin (dipnotlarda verilen adreslerden dijital ortamda erişilebilen pdf) kopyaları ile karşılaştırılması yararlı olacaktır. L.

²⁶ *Pneumaticum instrumentum circulandi sanguinis...*[2.bs, 1665], s.2. Modern Yunanca yazımı έπιγέννημα.

Guerrieri'nin çevirisi Latince metne sıkıca bağlı kalan (verbatim) bir çeviri olmakla birlikte, Aleksandros Mavrokordatos'un tezinin bir sadeleştirilmesi olarak okunabilir.

II. ÇEVİRİ

Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος ο εξ απορρήτων [ο eks aporrítion], **ΑΝΑΠΝΕΥΣΤΙΚΟΝ ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ ΚΥΚΛΟΦΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ ΗΤΟΙ ΠΕΡΙ ΚΙΝΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΧΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΠΝΕΥΜΟΝ**, *ων Πραγματεια Φιλοσοφικοϊατρικη εν Φρανγκφουρτη 1665 [Anapnefstikon Organon tis Kikloforias tou Ematos itoi peri Kiniseos kai Krias ton Pnevmon, Pragmatia Filosofikoiatriki en Frankfourtii 1665 / Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis sive De Motu et Usu Pulmonum, Dissertatio Philosophico-medica, Francofurtei, 1665]*, yay.haz., önsöz ve dizin Dimitrios Ap. Karaberopoulos, çev. Stathis Papapolikhroniu, Atina, Stamoulis yay., 2010 (giriş 41 s., çeviri [122 s.], dizin 135-152 s.).²⁷

Latince metnin çağdaş Yunancaya çevirisi bir dilbilimci olan S.Papapolikhroniu tarafından yapılmış; çeviri bilim tarihçisi Prof. Yannis Karas tarafından gözden geçirilmiştir. Kitabın önsözünü yazan tıp tarihçisi ve hekim Dr. Dimitri Karaberopoulos konuyla ilgili bir kaynakça kaynakça hazırlamış (s. 34-41)²⁸ ve Yunanca metne notlar eklemiştir. Karaberopoulos, Önsözünde Aleksandros Mavrokordatos'un tezinin İstanbul'da yayımlanan Yunanca tıp kitaplarında da yer bulmadığını belirtmektedir.²⁹

Mavrokordatos'un tezinin Yunanca çevirisinin geniş okur kitlesine ulaşması amaçlanmış, bunun için dipnotlarla genel bilgiler verilmiştir. Ayrıca, orijinal metindeki kaynaklar genişletilmiş, künyeleri tamamlanmış ve bazı değişiklikler önerilmiştir. Örneğin (yukarıda verilen) 'ή τών λόγων χρίσις πολλής έστι πέρας τελευταίον έπιγέννημα' alıntısının kaynağı orijinal metinde Dionysus longus olarak gösterilirken [1665, s. 1] çevirmenin dipnotunda (s. 8, dn. 2) çağdaş filologların bu deyişi 'anonim' kabul ettiği belirtilmiştir.³⁰

²⁷ Kitabın pdf kopyasına Dr. Karaberopoulos'un web sayfasında yer verilmiştir: <http://karaberopoulos.gr/karaberopoulos/pdf/Mavrokordatos.pdf>

²⁸ Bibliyografya içinde 2010'dan önceki yayınlar arasında eksik: Pierre Valléry-Radot, "Un médecin diplomate: le docteur Alexandre Mavrocordato (1641-1709)," *La Presse Médicale*, LXVIII, nr. 89 (31 déc. 1960), p. 2349-2351, ve Jacques Bouchard, *a.g.m.*

²⁹ Karaberopoulos, İstanbul'da yayımlanan Sergios Ioannu (Ιωάννου), *Πραγματείας Ιατρικής*. (Pragmatias İatrikis) *Τόμος πρώτος περιέχων Επίτομον Ιστορίαν τής Ιατρικής Τέχνης, έν Κωνσταντινουπόλει* (İstanbul) 1818, örneğini vermektedir, *a.g.e.*, s. xxxi.

³⁰ Buna karşılık, örneğin orijinal metinde (1665, s. 9) 'Sener. *Inst. lib. I'* olarak geçen kaynak Daniel Sennertus, (1572-1637), *Institutionum medicinae*, libri V, 1611, 2. bs. 1620, 3. bs. 1628 olarak açılmıştır (s. 14).

Yunanca çevirinin başında (Προοίμιον / Procœmium) Mavrokordatos'un 'Mirabilim Pulmonum contextum in Anatomicis theatris...' sözleri için uzunca bir açıklama getirilerek (s. 7, dn 1) Padova Üniversitesi'ndeki anatomi amfityyatrosu (sale anatomiche) anlatılmıştır.³¹ Dr. Karaberopulos, bu notuya Aleksandros Mavrokordatos'un anatomik diseksiyon ve otopsiye dayanan çalışmalarını hangi ortamda gerçekleştirdiğini anımsatmıştır.³² Buna karşılık Mavrokordatos'un Fener Patrikhane Okulundaki öğretmenliği döneminde biyoloji deneyleri yapıp yapmadığı konusunda bir açıklık yoktur.

Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis'in Yunanca çevirisi – İtalyanca çevirisinden farklı olarak – serbest ve yorumlarla geliştirilmiş bir çeviridir. Ayrıca, çok sayıda dipnot ile biyo-bibliyografik ve kavramsal açıklamalarla genişletilmiştir. Çeviride bir bilim tarihçisi (Karas) ile bir tıp tarihçisinin (Karaberopulos) katkıları olduğu bellidir. Yunanca çevirinin bir dilbilimci tarafından yapılması İtalyanca çevirideki eski Yunanca alıntılarının transkripsiyon yanlışlarının düzeltilmesine olanak sağlamaktadır. Geniş bir okur kitlesi gözetilerek hazırlanan ve format olarak popüler bilim kitaplarına yaklaştırılan bu yayının amacına ulaştığı söylenebilir.

Kitabın geniş dizini, metin içindeki taramalara yardımcı olmaktadır. Ancak, metin içinde Mavrokordatos'un gerçekleştirdiği deneysel çalışmaları gösteren anahtar sözcükler (s. xxiv), çekimleri nedeniyle dizine alınmamıştır. Örneğin, dizinde ανακάλυψα (buldum, gösterdim)³³ sözcüğüne ανακάλυψη (buluş) ile birlikte yer verilebilirdi. Yine, dipnotlarda gösterilen birincil ve ikincil kaynakların bir bibliyografyasını eklemek yararlı olurdu.

Çalışmanın başlıca eksiğinin Aleksandros Mavrokordatos'un tezinin evrensel bir değerlendirmesinin yapılmamış (ya da ertelenmiş) olmasıdır. Kırk sayfalık Giriş bölümü içinde tezin konuları özetlenmiş ve Mavrokordatos'un bilinen yaşamöyküsü anlatılmıştır. Tezin, genel kan dolaşımı ile pulmoner (küçük) dolaşım araştırmaları ve fizyolojinin evrimindeki yeri karşılaştırmalı olarak incelenmemiştir. Mavrokordatos'un görüşlerinin Batı ve Doğu düşünce dünyaları içindeki yankısı irdelenmemiş; döneminde yazılanlar (ve yazılmayanlar) ile ele alınarak tartışılmamıştır. *Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis*'in elimizdeki iki çevirisi Aleksandros Mavrokordatos'un

³¹ Padova'daki anatomi salonu konusundaki bir kitap görülmemiştir: *The Anatomy Theatre. History and Restoration*, ed. C. Semenzato, Padova, Universite Degli Studi Di Padova, 1995. Daha yeni bir kaynak için bkz., C. Klestinec, *Theaters of Anatomy: Students, Teachers, and Traditions of Dissection in Renaissance Venice*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2011.

³² Padova'da Palazzo del Bo içindeki anatomi amfisinin bitişiğinde *La Sale dei Quaranta* (Kırklar salonu) içinde, Galileo'nun kürsüsünün arkasında Padova Üniversitesi'nin 'en ünlü' 40 mezunun tam boyda freskoları vardır. Bunlar arasında Dr. Aleksandros Mavrokordatos (Alessandro Maurocordato) 36. ve Dr. Manuel Şaşıyan (Emanuele Sciascian, İstanbul, 1775- İstanbul, 1858) 40. sırada gösterilmiştir.

³³ A. Mavrokordatos, *Αναπνευστικόν Οργανον της Κυκλοφορίας του Αιματος...* s. 27, 38, 49, 77, 88.

deneysel çalışmalarının ve teorik görüşlerinin, klasik felsefe ve tıp metinleri, Rönesans ‘anatomi devrimi’ ve Bizans sonrası Yunan ve Osmanlı düşünce ve bilgi üretiminin boyutları içinde değerlendirilmesinin önemini göstermektedir.

Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis sive De Motu et Usu Pulmonum’un Türkçe çevirisi için öneriler

Aleksandros Mavrokordatos’un tezinin Osmanlı tıp tarihindeki yerini alamamasının birincil nedeninin Türk araştırmacıların eski Yunanca, Latince, Arapça vd. klasik dillere olan yabancılığı olduğunu söyleyebiliriz. *Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis sive De Motu et Usu Pulmonum* için bu eksiklik, metnin Latin dili uzmanları tarafından Türkçeye çevrilmesiyle (bir kitap için olsun) giderilebilir. Kitabın daha önce İtalyancaya ve çağdaş Yunancaya çevrilmiş olması Türkçeye çevirisinin yapılmasını kolaylaştıracaktır. Ancak, yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı gibi, Mavrokordatos’un basılı tezinin tam ve doğru bir transkripsiyonun yapılamadığı unutulmamalıdır. Tezin düzeltilmiş – ve Yunanca çeviride yapıldığı gibi, metin içindeki kısaltmaları açıklanmış – bir transkripsiyonu yeni bir çevirinin önkoşuludur. Yine, transkripsiyonun paralel bir metin olarak verilmesi, paragrafların numaralanması vb. yararlı olacaktır.³⁴

Pneumaticum Instrumentum Circulandi Sanguinis’in Türkçeye çevirisi Latin dili uzmanları tarafından gerçekleştirilmesi zorunludur. Sağlam bir çeviri için dilbilimcilerin biyoloji, morfoloji, anatomi ve fizyoloji uzmanlarına danışmanları bir diğer zorunluluktur.³⁵ Metin içindeki eski Yunanca bölümlerin doğru okunması için, metnin modern Yunanca çevirisinden yararlanılabilirse de, yazım ve anlam farklarının gözden kaçırılmaması için Eski Yunanca ve antik felsefe bilgisi de gerekli görülmektedir.

Aleksandros Mavrokordatos’un tezinin bilim tarihi açısından değerlendirilmesi ise, öncelikle 17-18. yüzyılların Batı ve Doğu (Osmanlı, Rum/Yunan, Arap, Fars/İran) tıp ve kültür çevrelerinin ilgi ve anlayışlarını kapsayan araştırmalarla gerçekleştirilebilir.

Şeref Etker

³⁴ Tezin 1664, 1665, 1682 ve 1870 dijital kopyalarının bir CD içinde birleştirilerek kitaba eklenmesi yararlı olur. Bir başka yöntem aynı sayfada tıpkıbasımın altında transkripsiyonun verilmesidir. L. Guerrieri’nin, İtalyanca çevirisi için 1665 Frankfurt baskısını kullanırken, 1664 Bolonya baskısına bakarak bazı tümlmeler yaptığı anlaşılmaktadır, bkz. s. 24 [4], ‘Cum enim natura id unum agat, quod melius apparet, in corporatione quod melius apparet, id etiam verius est.’ cümlesinde italik yazılı bölüm tezin 1665 baskısında yoktur.

³⁵ Tıp terim ve kavramlarını bilmeyenlerin diliçi çevirilerinin bile anlamsız denilecek kadar hatalı olduğunu görmekteyiz, bkz. [Evliya Dr.] Hüseyin Remzi, *Tıbbi İlmihal / İlmihal-i Tıbbi*, neşre haz. Prof.Dr. Ali Çelik, İstanbul, Yazgen yay., 2016, s. 72-73/15-16, vd.